

Türkmenistanyň sosial gurluşy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Türkmenistanyň sosial gurluşy TÜRKMENİSTAN'DA SOSYAL YAPI

Bu çalışmada Türkmenistan'da sosyal yapı konusu ele alınıp incelenmektedir. Sosyal yapı çeşitli sınıflamaların sistematik şeklidir. Sosyal yapıyı oluşturan her unsur, yerine getirdikleri fonksiyon ve varlıkları itibariyle yapıyı tamamlayıcı bir nitelik taşır. Unsurlardan bağımsız bir yapı düşünülemez. Toplumların geçirdikleri tarihi gelişme seyri düzensizliğe fazla müsaade etmez. İstikrarsız dönemler ve buhranlar toplum hayatının bir bölümüdür. Asıl önemli olan istikrar ve denge dönemleridir.

İlk çağlardan beri çok sayıda medeniyete beşiklik eden Türkmenistan, Ortaçağ'da İpek Yolu başta olmak üzere çeşitli yolların geçtiği, hatta bunların çoğu yerde kesişerek kavşak noktasına dönüştüğü bir geçit konumunda bulunmaktadır. Türklerin yaklaşık bin yıl kadar önce at sırtında, çadırlarıyla Anadolu'ya gelirken, köklü bir medeniyeti de beraberinde taşıdıkları çok iyi bilinmektedir. Onun için, burada sahip olduğumuz kültürün kaynağı sorulduğunda, hemen ata yurdu Türkmenistan akla gelmektedir.

Türkmenlerin eski tarihi, bütün dünya Türklüğünün tarihi ile birdir. Bu nedenle Türkmenlerin sosyal yapılarını incelerken tarihine de bir göz atmamız gerekmektedir. Ayrıca sosyal yapı içersinde Türkmenistan'ın geçmişi ve günümüzdeki özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.

1. Türkmen Adı ve Tarihi

Türkmen adının tarih sahnesine çıkışı 10. yüzyıla rastlamaktadır. Bu ad genel bir adlandırma olarak yerleşik hayata geçmiş Türkler için, ağırlıklı olarak da Müslüman Oğuz boyları için kullanılmıştır. İslam kaynaklarının ifadesine göre Müslüman olan Oğuzlara, Türkmen denilmektedir.[1]

Türkmen kelimesinde olduğu gibi Müslüman olan Kuman, Karaman, Ataman, ve Kölemenlerin adlarında görülen -men, -man, eklerinin Müslüman Türklerin isimlerinin sonuna o devirde eklendiği söylenmektedir. Türkmen adı, ilk defa VIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde yazılmış olan Göktürk kitabelerinde geçmektedir.[2]

Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandır. Oğuzlar yirmi dört boydan meydana gelmektedir. Bunlar; Kayı, Bayat, Alka-Öyli, Gara-Öyli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Begdili, Garkın, Bayındır, Bicene, Çavundur, Çepni, Salur, Eymür, Ala-Yundlu, Üregir, İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık'dır.[3] Oğuz boyları, Sır-ı Derya'dan Hazar'a, Aral'dan Horasan'a kadar olan bölgede yaşamışlardır. Yabgu önderliğinde Oğuzların kurduğu devletin başkenti Sır-ı Derya kenarındaki Yenikent'tir.[4]

Türkmen adı bugün dar manada Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkmenler ile Irak, İran, Suriye ve Anadolu'daki Türkmen boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Günümüzde Türkmenistan'da, Teke, Yemut, Çavuldur, Göklen, Sarıg, Salur ve Ersari gibi kabileler çoğunlukta bulunmaktadır.

Türkmenistan Demokratik Cumhuriyeti'nde yer alan Türkmen boyları; Teke (Ötemiş, Tohtamış), Sarık, Salar (Karaman, Kıpçak, Yalvaç), Yomut, Ersarı (Ok, Alaç, Kara, Bükeyi), Çavdur, Göklen (Koy, Bayat, Kınık, Kayı)'dir. Günümüzde bu boylar, Teke, Ahal ve Merv vadilerinde, Sarık; Orta Murgap'ta, Salur; Merv civarında ve Kuzey İran'da, Yomut; Hazar denizinin güney sahilleri ile Hive'nin güneybatısında, Ersarı; Amuderya orta mecrası ile Hoca Salih civarında, Çavdur; Hive ile Hazar arasında, Göklen ise İran'da bulunuyor.

Türkmenler, esas itibarıyla IX. yüzyılda Salır-Kınık, Yazır ve Kayı-Bayat boylarından birleşen Oğuzlardan gelmektedir. Türkmen medeniyetinin oluşmasında bu topraklarda hüküm sürmüş olan birçok kültür ve halkın etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bugünkü Türkmen kültüründe binlerce yıldan bu yana süregelen rengarenk kültür unsurları bulunmaktadır. XI.-XIII. yüzyıllarda Türkmenistan'da devlet kuran Selçuklular ve

Harzemşahlar döneminde kültürel hayat çok gelişmiştir. Türkmenlerin inşa ettikleri cami, türbe ve diğer göz kamaştırıcı binalar dönemin en değerli eserleri olmuştur. Bu dönemde Harezmi'nin başkenti Gurgench (Bugünkü Köne Ürgench) büyük bir bilim merkezi niteliği taşımıştır. Merv (bugünkü Mari) şehri ise bir bilim ve kültür merkezi olmuştur.

Türkmen sözünün anlamı için çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Avrupalı tarihçiler, Türkmen adını "Saf Kanlı Türk" olarak nitelendirirken, *Türkiyeli tarihçiler "Özen Türk" yani "Türk Halklarının Kökü" diye değerlendirmektedirler.* Türkmen adının manası yolundaki görüşler genelde "Türk'e Benzer, veya konar-göçer Türk" olabileceği üzerindedir.[5]

Türkmenistan'da ilk insan yerleşimi M. Ö. 7000 ile 5000 yıllarında gerçekleştiği, Toğalaktepe, Çobantepe ve Göktepe bölgelerinde bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. M. Ö. 8 -6. yüzyıllarda Güneybatı Türkmenistan'da Hazar ve Dah Kabileleri, Kuzeydoğuda Massagitler, Amuderya'nın aşağı kısımlarında Harzemliler, Murgap vadisinde Margianlar ve Köpet dağı'nın kuzey eteklerinde ise Parfiyalılar yaşamışlardır.

Makedon İmparatoru Büyük İskender M. Ö. 334 yılında Türkmenistan topraklarına gelip Ahemeniler Devleti'ni yıkar ve Parfiya bölgesini ele geçirir. M.Ö. 3. yüzyıla kadar egemenliği sürer. M. Ö. 247 yılında Parfiya Devleti ortaya çıkar. Parfiya'nın başkenti bugünkü Aşkabat'a 15 km. uzakta yer alan Bağır köyü yakınlarındaki Nusay Kalesi'dir. Bundan sonra sırasıyla, Romalılar, Partlar ve Sasaniler bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir.[6]

641 yılında Horasan İslam topraklarına dahil edilmiştir. 671'de Amül (Çarcov) ile Zâm (Kerki) şehrini de ele geçiren İslam kuvvetleri, Harzem'e kadar ilerlemişler; ancak Harzem, Müslümanlar tarafından 711 yılında fethedilmiştir.[7]

821-878 yılları arasında Tahiriler, 900 yılına kadar Saffarilerin yönetiminde kalmış ve daha sonra bölgeye Samaniler hakim olmuştur. Harzem, Memunilerce idare edilmiştir. Karahanlıların 999'da Buhara'yı almaları ile birlikte Samani Devleti yıkılmıştır. 940 yılında boy devletleri Karahanlıların buyruğu altına girmişlerdir. Karahanlı Saltuk Buğra Han

Dönemi'nde Oğuzlar kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. V. yüzyıldan itibaren Oğuzlar, Ceyhun kenarları ve Hazar ile Aral gölü arasına yerleşirler.

Çağrı ve Tuğrul Beyler, 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nda Gazne Sultanını yendikten sonra Selçuklu Devleti'ni kurarlar. 1071 yılında Sultan Alpaslan, Malazgirt savaşında Bizans ordularını yenerek Anadolu'nun kapısını Türklere açar. Daha sonra Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Moğol Devri, Timur Dönemi, Özbek Hanları, Safaviler ve Ruslar buraya hakim olmuşlardır.[8]

2 Şubat 1920'de Harzem Halk Sovyet Cumhuriyeti ve 2 Eylül 1920'de Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulur. 27 Ekim 1924'de Ruslar, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerini kurarak, Türkistan'ı beş ayrı Cumhuriyet halinde Sovyet merkezine bağlarlar.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi üzerine, Türkmenler de kendi Cumhuriyetlerini kurmak üzere harekete geçmiş ve Türkmenistan Meclisi, 27 Ekim 1991'deki olağanüstü toplantısında oy birliği ile Türkmenistan Devleti'nin kurulmasına karar vermiştir. 27 Ekim, Türkmenistan'ın bağımsızlık günü olarak ilan edilmiştir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 26 Haziran 1990'da Saparmurat Türkmenbaşı Devlet Başkanlığı'na seçilmiştir. 27 Aralık 1995'te Birleşmiş Milletler tarafından Türkmenistan'a Tarafsızlık statüsü verilmiştir.[9]

2. Coğrafi Yapı

27 Ekim 1991'de istiklâline kavuşan bugünkü bağımsız, tarafsız, demokratik Türkmenistan Cumhuriyeti 53-66 doğu boylamı ile 36-43 kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, yüz ölçümü 488 bin km²'dir. Batısında Hazar denizi, doğusunda ve kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan bulunmaktadır. Türkmenistan'ın yaklaşık 5/4'ü çöl karakterindedir. Diğer kısmını, Köpet dağı etekleri, Murgap, orta ve aşağı Amuderya

kıyıları da vahaları teşkil eder.

Türkmenistan, Asya'nın iç kesimlerinde yer aldığı için tam bir kara iklimine sahiptir. Genellikle yazları sıcak ve kurak geçer, gece ve gündüz arasında büyük ısı farkları görülür. Çok sıcak ve uzun geçen yaz aylarında ısı 50 C'yi geçer. Kış ayları kısa ve soğuk olup ortalama sıcaklık -5 C civarındadır. Yağışlar oldukça azdır. En çok yağmur Mayıs ayında yağar. Ülkenin bu kuraklığını Tecen ve Murgap nehirleriyle Amu Derya Nehri'nin %20 suyunu alan Karakum Kanalı'nın suları giderir. Türkmenistan'ın genelde doğal bitki örtüsü odunsu çalılıklarla otlardan meydana gelmektedir. Çeşitli türdeki ağaçlara ise, en çok su kenarlarında ve kent merkezlerinde rastlanılmaktadır.

3. Demografik Yapı

1995 yılı itibari ile 4.500.000 olan nüfusun %73'ünü Türkmenler, %6'sını Ruslar oluşturmaktadır. Türkmenler arasında hızlı nüfus artışı ve tedrici göç nedeniyle son iki yılda ülke nüfusu içinde Rus azınlığın oranı %10'dan %6'ya düşmüştür. Ruslar genelde Aşkabat ve diğer büyük şehirlerde ikamet etmektedir. Ayrıca ülkede %9 Özbek, %5 Tatar, %2 Kazak ve diğer halklar bulunmaktadır.

1997'de ülke büyük bir nüfus artış hızına sahip olup (%2.8), son yıllarda 100.000 civarında olan nüfus artışı 400.000'e ulaşmıştır. Dini; Müslüman %88 (Sünni-Hanefi), Hıristiyan %10 (Ortodoks) ve %2 diğer dinlere mensup insanlardan oluşmaktadır.

Nüfusun yerleşim yerine (Kır-Kent) göre dağılımı incelendiğinde son 15 yılda kır ve kent nüfusu açısından sayısal olarak büyük bir değişme gözlenmiştir. 1980 yılında nüfusun %47.7'si şehirlerde yaşarken %52.3'ü kırsal bölgede yaşamakta idi. Ancak 1997'de bu oran kentte %45.4 kırsal bölgede ise %54.6 olarak tespit edilmiştir. 1997 yılında nüfus 5 yıllık yaş bantlarına ayrılıp incelendiğinde ülke nüfusunun %38'inin 0-14 yaş grubunda toplandığı görülmüştür. Bu durum, doğurganlığın yüksek olduğunu göstermektedir.

4. Siyasi ve İdari Yapı

Bağımsızlık ilanının peşi sıra 16 Kasım 1991'de eski Komünist Partisi, Türkmenistan Demokrat Partisi olarak yeniden isimlendirilmiş ve 18 Mayıs 1992'de başkanlık yetkisinin genişletilmesini amaçlayan yeni bir anayasa parlamentodan geçmiştir. Türkmenistan yöneticileri, içinde bulunulan aşamada, çok partili sisteme geçilmesine karşı çıkarken, ülkede istikrara ihtiyaç bulunduğu, bu oluşumun Türkmenistan'daki farklı etnik unsurlar ve Türkmen kabileleri arasında ihtilafa ve sürtüşmelere zemin hazırlayacağı endişesini ileri sürmektedirler.

Yeni Anayasa, başkanlık sistemini ön görmekte ve devlet başkanına çok büyük yetki tanımaktadır. Buna göre devlet başkanı, Bakanlar Kabinesi'ne başkanlık eder. Devlet başkanı, ileride meclisin onayına sunmak koşulu ile kanun yapmak hakkına sahiptir. Başkan yardımcıları, bakanlar, hakimler (belediye başkanı, vali) ve yüksek mahkeme başkanları, devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Devlet başkanı gerekli gördüğü hallerde meclisi feshetmek hakkına sahiptir. Halk maslahatı; Türkmenistan'ın tamamından mahalli temsilciler ve bilim adamlarının katıldığı bir organ olup başkanlığını devlet başkanı yapmaktadır. Türkmenistan'da yasamayı yerine getiren, seçimle işbaşına gelmiş 50 üyeden oluşan bir meclis bulunmaktadır. Ülkede yüksek mahkeme yargının en üst noktasında görev yapmaktadır.

Meclisin 28 Aralık 1993 tarihli oturumunda Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın görev süresinin, sona ereceği 1997 yılından sonra 5 yıl daha azaltılmasına ilişkin bir karar alınmış, ancak Türkmenbaşı'nın, bu kararın referanduma sunulmasında ısrarlı olması üzerine 15 Ocak 1994 tarihinde yapılan referandumda Türkmenbaşı -tek aday- %99.3 ile 2002 yılına kadar yeniden seçilmiştir.

Bağımsızlığına yeni kavuşan bir devlet olmasına rağmen, Türkmenistan'ın bağımsızlığını korumakta başarılı olduğunu, kalıcı bir egemenliğin ve siyasi istikrarın temellerini attığını söyleyebiliriz. Parti ve hükümet yönetiminde Başkan Türkmenbaşı, yabancı firmalarla olan temaslarda çıkar sağlayan Tarım Bakanını ve bir Başkan Yardımcısını cezalandırmak için

azletmesinde de görüldüğü üzere bunaltıcı boyutlardaki rüşvet ve çürümeyle savaşmaktan çekinmemektedir. Bu ve benzeri olaylar Türkmenbaşı'na en etkili politik güç olma şansını vermektedir.[10] Başkenti, 600 bin nüfuslu Aşkabat'tır. Türkmenistan 5 vilayetten oluşmaktadır. Bunlar: Ahal, Balkan, Daşhovuz, Mari ve Lebap'tır.

5. Ekonomik Yapı

Türkmenistan'ın toplam yüzölçümünün 5/4'ü çöldür. Tarıma elverişli alan %3'dür. Yeni Türk Cumhuriyetleri arasında ikinci büyük pamuk üreticisi olan Türkmenistan'da son yıllarda üretilen pamuğun işlenmesine ve ülke içinde değerlendirilmesine önem verilmektedir. Türkmenistan zengin maden kaynaklarına sahiptir. Özellikle petrol ve doğalgaz en önemli yeraltı kaynaklarından. Çıkarılan petrolün kalitesi çok yüksektir. İşlenmeye yeni başlanılmış geniş petrol sahaları bulunmaktadır.

Türkiye ile Türkmenistan arasında imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmasında" petrol, maden ve enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve işletilmesi konularında mutabakata varılmıştır. Türkmenistan'ın güneyinde Sovebat ve Douletabat sahalarında üretilen doğalgazın İran üzerinden boru hattıyla Türkiye'ye taşınması amaçlanmıştır. Bu konuda Türkmenler, Türkiye'den daha somut adımlar atılmasını ivedilikle beklemektedirler. 29 Ekim 1998'de yapılan yeni bir anlaşma ile doğalgaz boru hattı güzergahı Hazar Denizi'nin altından geçerek Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakli sağlanacaktır. Bağımsızlık sonrası ilk dönem itibari ile nüfusun çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşırken günümüzde sanayi sahasına doğru kaymaktadır.[11] Bağımsızlığın ilk yıllarını takiben öncelikle tarım, tekstil, konaklama, gaz ve petrol alanında başlatılan yatırım seferberliği ile bugün 15 milyar dolara yakın yatırımı tamamlamış bulunmaktadır.

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra çok hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı

Saparmurat Niyazov'un gayretleriyle ülke, sekiz yıl içinde yeniden doğuş anlamında bir gelişme sağlamıştır. Nüfusu genç olan bu ülkenin yenilikçi, ileriye bakan insanları, azim ve çalışkanlıklarıyla Türkmenistan'ı adeta yeniden inşa ediyorlar. Bu amaçla da Cumhurbaşkanı Niyazov tarafından hazırlanan "10 yıl Abadancılık" (10 yıllık kalkınma programı) devlet programı ile ülkenin, ekonomik ve kültürel yönden gelişmiş ülkeler düzeyine ulaştırmasına çalışılmaktadır.

6. Sosyo-Kültürel Yapı

Türkmenistan'da 9 yıl eğitim zorunludur. 9 yıllık eğitimi tamamlayanlar üniversitelere gitme hakkını kazanmaktadır. Eğitimini meslek okullarında sürdürmek isteyenler, 7 yıllık eğitimden sonra 4 yıl meslek eğitimi alarak mezun olabilirler. 9 yıl temel eğitimden sonra meslek okullarına devam edenler ise, 2 yıl eğitim görürler. 1998'de yapılan değişiklikle de Ruslar liseyi 10 yılda, Türkmenler 9 yılda bitirebilmektedir. Türkmenistan'da bir Mahtumguli Türkmenistan Devlet Üniversitesi bir de özel Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkmenistan İlimler Akademisi, 10 araştırma enstitüsü, 11 araştırma istasyonundan oluşan Türkmenistan Saparmurat Niyazov Zirai Bilimler Akademisi mevcuttur. Lise, teknik lise, pedagoji liselerinin yanı sıra Türkiye kökenli vakıflar tarafından 14 tane Türkmen-Türk koleji açılmıştır.[12] Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak Türk İlkokulu, Anadolu Lisesi ve Türkiye Türkçe'si Eğitim Merkezi, İlahiyat Lisesi ve Mahtumguli Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır.

Saparmurat Niyazov, Türkmenistan Devlet Başkanı olduktan sonra, ilk işi, halk arasında birliği sağlamak olmuştur. İkincisi Türkmen dili üzerinde olmuştur. Türkmen dili Cumhuriyetin resmi dili kabul edilmiştir. Türkmenistan Meclisi 12 Nisan 1993 tarihinde, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Kiril Alfabeti'nin terk edilerek Latin Alfabeti'ne geçilmesini kararlaştırmış ve uygulamaya başlamıştır.

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın girişimleri neticesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Türkmenistan'ın sürekli tarafsızlık statüsünü onaylamıştır. 12 Aralık 1995 tarihinde bu kararı alan B.M., kendisine üye 183 ülkeden söz konusu karara uymasını istemiştir. B.M.'in bu kararı Türkmenistan'da bayram havası estirmiş, 12 Aralık tarihi milli bayram olarak ilan edilmiştir.

Türkmen Anayasası, tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde yeniden hazırlanırken kamu hukuku alanında da uluslararası normları benimsemiştir. Son değişikliklere göre Türkmenistan hiç bir ülke ile askeri alanda anlaşma yapmayacaktır. Nükleer ve kitle imha silahları üretmeyecek ve bu silahların ticareti ile ilgilenmeyecektir. Türkmenistan din, dil, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeyerek ilticaları kabul edecektir. Hiçbir ambargoyu kabul etmeyecek, Türkmenistan Halk Maslahatı'nda sürekli tarafsızlık statüsü ile yüklenilen sorumlulukları parafa edecektir.

Siyasetini milli birlik ve barış üzerine kuran Saparmurat Türkmenbaşı; gerek bölgesiyle ve gerekse diğer ülkelerle sürekli temas halindedir. Türkmenistan'da çok sayıda yabancı vardır. Bunların yüzde 80'ine yakınına Türkler oluşturmaktadır. Türkmen halkının en çok ilgi duyduğu millet Türklerdir. Onların kendi deyimleriyle doğanlarını (kardeşlerini) çok sevdiklerini her fırsatta dile getiriyorlar. Türkmenistan'da çok sayıda okulu olan Türkler, buraya en çok yatırım yapan millet durumundadır. Türkmenistan'dan çok sayıda öğrenci de Türkiye'deki çeşitli okullarda eğitim görmektedir. Türkmenistan-Türkiye ilişkileri her alana yayılmıştır. Dostluk bağlarımız kuvvetlidir. Bu bağlar tarihten gelen dil, din, ırk ve kültür bağlarıdır.

Bağımsız Türkmenistan'ın lideri Saparmurat Türkmenbaşı'nın yaptığı çalışmalarla, bu sağlanacaktır. 10 yıllık kalkınma, birlik ve beraberlik siyaseti ile milli birliği, açık kapılar ve hoş niyetli tarafsızlık siyaseti ile ekonomi ve bağımsızlığı, ilim siyaseti ile de eğitim ve teknolojiye açık, bilimsel çalışmalarda önde, tarihine ve kültürlerine bağlı olarak çağdaş bir nesil yetiştirmeyi amaç edinmiştir.

7. Dini Yapı

Türkmenistan'da günümüzde uygulanmakta olan dinin yeri ve anayasal düzen içindeki durumu konusuna geçmeden önce Sovyet Dönemi ile ilgili kısaca bilgi verilerek geçiş yapmakta yarar vardır. Sovyetler Birliği'nde Komünist Devrim'den önce de o bölgelerde yaşayan Müslüman halka baskılar yapılmaktaydı. Çarlık Rusyası, İslamiyet'i kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak, Çarlık, Müslümanlardan çekinmekteydi. Bu yüzden din adamlarını denetim altına alma ve İslamiyet'in gelişmesine engel olma yoluna gitti. "Dini idarelerin kurulması yasaklandı, cami yapılması Rus valilerin iznine bağlandı. İmamlar, Rus yetkililer tarafından tayin edildi. Ancak, Müslümanlar dini yaşamalarını muhafaza ediyordu".[13]

Ruslar, başlangıçta Müslümanların tepkilerinden çekinerek çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Bolşevik Devriminden hemen sonra Sovyet Rusya Hükümeti 12. 3. 1917 tarihinde Rusya ve Doğu Müslümanlarına yaptığı çağrıda "dini ve milli hayatın mukaddes olduğunu" bildirdi. Ancak, Sovyet Hükümeti 23. 1. 1918'de din ve devlet işlerini ayıran bir kanun yürürlüğe koydu. Kanunla, dini nikahlar, dini anıtlar, devlet hayatında dini merasimler yasak edildi. Dini idare, devlet makamlarının denetimi altına alındı. Okullar laikleştirildi, dini toplulukların mülk sahibi olmaları yasaklandı.[14] Bu uygulamalar Müslüman halkın büyük tepkisiyle karşılaşmış ve Sovyet hükümeti bilinçli bir yumuşama politikası gütmüştür. Sovyet devlet mekanizması oturduktan sonra uzlaşma politikalarını terk etmiştir. Sovyet hükümeti 68 maddeden ibaret "dini cemaatler" isimli bir kanun çıkarmıştır. Dinin devlet işlerinden ayrı olduğu, din cemaatlerinin faaliyet göstermesi için İçişleri Halk Komiserliği'ne kaydedilmesi ve belirlenen özellikleri taşıması şartı getirilmiştir.

1937'de Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nın 101. maddesi S.S.C.B. Anayasası'ndan alınarak Türkmenistan'ın yapısına uygun hale getirilmiştir. Bu maddeye göre "vatandaşların vicdan özgürlüğünü temin etmek amacıyla Türkmenistan S.S.C.'de dini idareler devletten, okullar

camiden ve kiliseden ayrıdır. Dini ibadetleri yerine getirme özgürlüğü ve din karşıtı propaganda özgürlüğü vatandaşların hepsine verilir”[15] denilmektedir.

1978’de Türkmenistan S.S.C. Anayasası’nın 50. maddesi de 1977 S.S.C.B. Anayasası’na uygun olarak kaleme alınmış ve yukarıdaki hüküm çerçevesinde dinin devlete karşı konumunu, din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemiştir. Yine, ibadethaneler devletten ve okullardan ayrı tutulmuştur.[16] Ancak, uygulamalarda bu maddenin daha çok ateizm propagandası maksadıyla kullanıldığı, din ve vicdan özgürlüğünün bastırıldığı bugün yaşayan Türkmenler tarafından dile getirilmektedir. 1911’de 481 cami Türkmenistan’da ibadete açık iken 1978’de sadece 5 cami olması bunu gözler önüne sermektedir.

Bağımsızlık dönemi, Türkmenistan S.S.C. 22. 8. 1990 tarihinde egemenliğini ilan etti. Bağımsızlık beyannamesi ile “din dahil kanun önünde herkesin eşit olduğu” belirtilmiştir.

Beyannamenin 5. maddesinde “devlet organları Türkmenistan S.S.C.’nin egemenlik haklarına ters gelen S.S.C.B. mevzuatı askıya alınacaktır” denilmiştir.[17] Türkmenistan bağımsız olduktan sonra hukuki düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bunlardan biri de “Türkmenistan S.S.C.’de vicdan özgürlüğü ve dini kurumlar hakkındaki 25.5.1991 tarihli kanundur. Bu kanun temel olarak vicdan özgürlüğü ve dini kurumlar ile devletin ilişkilerini düzenlemektedir.[18]

1992 Anayasası’nda din ve vicdan hürriyeti ile ilgili kararlar da yer almıştır. Yeni Türkmen Anayasası’nda öncelikle dini ayırım yasaklanmıştır. Türkmenistan Anayasası’nın 17. maddesi şu şekildedir; “Devlet, vatandaşların hangi millete ait olduğuna, kökenine, memleketine ve vazifesine, yaşadığı yere, diline, dini ve siyasi görüşüne, hangi partiye mensup olduğuna bakmadan onlara eşit haklar ve özgürlükler verir. Ayrıca, vatandaşların kanun önünde eşitliğini teminat altına alır”.[19]

Türkmenistan’da din ve vicdan hürriyeti esas olarak Anayasanın 11. ve 26. maddelerinde düzenlenmiştir. Anayasanın 11. maddesine göre “Devlet dinleri ve din özgürlüğünü, dinlerin

kanun önünde eşitliğini teminat altına alır. Dini kurumlar devletten ayrıdır ve devlet işine karışmazlar. Devletin eğitim sistemi dini kurumlardan ayrıdır ve laik niteliğe haizdir. Herkes dini görüşünü serbestçe belirleyebilir. Herkesin tek başına ya da toplu olarak istediği dine uymaya ya da hiçbir dine uymamaya, ayrıca dini görüşleriyle ilgili inanç ve itikatlarını açıklamaya ve yaymaya, dini örf ve adetlerin yerine getirilmesine ve bütün törenlere katılma hakkı vardır". Anayasanın 26. maddesinin ilk cümlesinde ise "Türkmenistan vatandaşlarının kendi inanç ve itikatlarını serbestçe yerine getirme ve onu serbestçe ifade etme hakkı vardır" denilmektedir.[20]

Görüldüğü gibi Türkmenistan, laik niteliğe sahip bir devlettir. Din devlet işine karışmaz, devletin eğitim sistemi dini kurumlardan ayrılmıştır. Çağdaş ve modern eğitim sistemi uygulanmaktadır. Türkmenistan'da yaşayan tüm vatandaşlara, dini görüşünü serbestçe tayin etme, tek başına ya da başkalarıyla birlikte istediği dine uymaya veya uymama özgürlüğü getirilmiştir. Her vatandaşın dini görüşünü ifade etmeye veya yaymaya hakkı vardır. Ancak, kamu düzenini bozacak şekilde olmaması şartı da vardır.

Dini kurumlarda da bazı haklar tanınmıştır. Dini kurumlar, kitle iletişim araçlarından faydalanabileceklerdir (madde 5). Dini idareler ve merkezler tüzüklerine uygun olarak kendilerine gerekli olan kadroları yetiştirmek için eğitim kurumları açabilirler (madde 10).[21] Türkmen Anayasasına göre, devlet, dini kurumları ve ateizm propagandasını finanse etmez. Ayrıca dini kurumlar siyasi parti faaliyetlerine de katılamazlar.

Türkmenistan'da din ve devlet işlerini temin eden organ, Türkmenistan devlet başkanlığına bağlı "Din İşleri Müşavirliği"dir. Bu müşavirliğin işlevi; devletin uzmanlık ve danışmanlık organı olmasıdır. Türkmenistan'da dini idare, Türkmenistan Din Komitesi ve Müftüden oluşmaktadır. Bu kurum, ülkenin dini politikasını belirlemektedir. Vilayet ve taşradaki din görevlilerini yani mollaları, vilayet hakimi (vali) tayin etmektedir. Türkmenistan'da son yapılan

değişiklikle Kadılık makamı kaldırılmış, Müftülük sistemi oluşturulmuştur. Türkiye'deki dini yapılanmaya benzer bir düzenleme yapılmaya çalışılmaktadır. Din İşleri Müşavirliği, vatandaşların din konusunda anayasal haklarının temin edilmesi ve tescil edilen dini kurumların devlette temsil edilmesi konusunda görevlidir. Dini özgürlüklerin ihlal edilmesiyle ilgili olarak kendisine yapılan müracaatları inceler. Dini kurumlar ile devlet arasında aracılık vazifesi görür. Fonu, Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından tasdiklenir. Müşavirliğin idarecisini Türkmenistan Devlet Başkanı tayin eder ve tayin edilen kişi Başkana karşı sorumludur. Müşavirliğin yardımcıları ise başkan tarafından tayin edilir. Müşavirliğin tüzel kişiliği vardır.[22]

Türkmenistan'da dini idarenin resmi yapısı veya çatısı şu şekilde kurulmuştur; Cumhurbaşkanlığına bağlı bir Din İşleri ve Hizmetleri Müşavirlik Başkanlığı bulunmaktadır. Buna bağlı olarak üç başkan yardımcısı vardır. Ayrıca beşi eyaletlerde biri de Aşabat'ta olmak üzere altı vilayet müşaviri bulunur. Bütün vilayetlerdeki müşavirlerin de üç yardımcısı vardır. Bunların hepsi de devletten maaş alır.

Türkmenistan'ın her ilçesinde ve köyünde bulunan camilerde imam vardır. Bu camilerde görev yapan imamların atanmasını Başmüftü yapmaktadır. İmamlık yapmak isteyenler Başmüftüye müracaat eder, o da liyakatli olanlara bu görevi bir fermanla verir. Dini meselelerde, fetva ile ilgili işlerde Türkmenistan Başmüftüsüne danışılmaktadır. Camilerde görev yapan imamların maaşları halk tarafından karşılanmaktadır.

Türkmenistan'da Hıristiyanların dini lideri papaz Andrey Sapunov'da Din İşleri ve Hizmetleri Müşavirliği başkan yardımcılarında biridir ve o da devletten maaş almaktadır. Türkmenistan'da on kilise vardır. Bu kiliselerde görev yapan papazlar devletten maaş almazlar. Bunların ücretlerini de kendi cemaatleri vermektedir. Bütün dinlerin temsilcileri aynı bina içinde müşavirlik hizmetlerini yürütmektedirler.

Türkmenistan'da 2001 yılında Din İşleri ve Hizmetleri Müşavirliği'nin Başkanı Yahşi Murat Atamuradov, Başkan yardımcısı ve Baş Müftü Nasrullah Bin İbadullah'tır. Bunlar

Türkmenistan'daki Müslümanların ve cami görevlilerinin temsilcisi olarak görev yaparlar. İkinci başkan yardımcısı Orazguliyeviç Murat Garriyev'dir. Bu devletle, din temsilcilerinin ilişkilerini organize etmektedir. Üçüncü başkan yardımcısı ise Andrey Sapunov'dur. Bu Hıristiyanların dini temsilcisi olarak görev yapmaktadır. Ayrıca biri başkentte olmak üzere beş eyalet valisine bağlı müşavirlikler de dini hizmetleri yürütmektedirler. Bunlar önce valiye sonra Din İşleri Müşavirliği'ne karşı sorumludurlar. Dini görevleri yerine getiren ve Vilayet Müşavirliği'ne bağlı her camide bir imam bulunmaktadır.

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın umre ziyareti yapması İslam'a karşı bir iyi niyet gösterisi olarak algılanmıştır. Şu anda Hac döneminde her yıl 3-4 bin Türkmen Müslüman'ın Hac için Kabe'ye gitmesine izin verilmektedir. Sovyet döneminde çok sınırlı olan Hac ibadeti artık günümüzde gücü yeten herkese açıktır. İsteyen Müslüman bu görevini rahatça yapabilme özgürlüğüne kavuşmuştur. Türkmenistan yönetiminde bağımsızlık sonrası dini alanlarda bir dalgalanma görülmektedir. İslami eğilimlerin halk içinde güçlenmesi yolundaki çalışmalara yönetim herhangi bir engel çıkarmamaktadır. Özellikle eğitim alanında yapılan faaliyetleri bizzat devlet kendisi desteklemektedir. Örneğin Özel Türk Kolejlere ve Üniversitesi, İlahiyat Lisesi ve Fakültesi, Kur'an kursu gibi faaliyetleri yapanlara ve açanlara manevi destek vermektedirler. Türkmenistan'ın eğitim ve manevi hayatındaki gelişmeler söz konusu edildiğinde en ciddi olumlu faaliyetleri Türkiye'de Fethullah (Gülen) Hoca Efendi cemaati olarak bilinen grubun yürüttüğü okullaşma çalışmalarının oluşturduğu yerli-yabancı bütün gözlemcilerin ortak görüşüdür. Bu gün bütün Orta Asya cumhuriyetleri ve özerk bölgelerde açılmış bulunan bu orta dereceli okullar (kolej ve liseler) 1996-1997 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Bu okullarda eğitilen öğrencilere İslami herhangi bir davranış empoze edilmemektedir. Sadece okulların Türkiye'den giden eğitim kadrosunun yaşadığı İslami hayat canlı bir örnek olarak sunulmaktadır.

Mahtumguli Üniversitesi kampüsünde müstakil bir İlahiyat Fakültesi binası ve aynı alanda 200 kişilik bir yurt binası inşa edilmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri önce Türkiye’de eğitime başlamış ve 1997-1998 öğretim yılında kendi binasına Aşkabat’a taşınmıştır. Aynı şekilde İlahiyat Fakültesi ile beraber açılan bir İlahiyat Lisesi, yatılı 50 öğrencisi ile eğitimini sürdürmektedir.

Her iki okulun da bütün eğitim ve öğretim masrafları Diyanet Vakfı tarafından karşılanmaktadır.

Türkmenistan’da medreselerden başka da dini teşkilatlar var. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı’nın doğum yeri olan Aşkabat Kıpçak mevkiinde, içerisinde Kur’an kursu bulunan bir camii inşa ettirilmiştir. Başkanlık tarafından şu anda Aşkabat’ın merkezinde Osmanlı ve Selçuklu mimarilerin izlerini taşıyan, Ertuğrul Gazi Camii yaptırılmış ve 1998’de ibadete açılmıştır. Caminin avlusu içerisinde külliye geleneği ile bir kültür merkezi inşa edilmiş olup Modern Türkistan mimarisi çizgilerini taşıyan 3500 m²’lik merkezde kütüphane, konferans salonu ve büro mekanları bulunmaktadır. 1999’da Türklerin yaptırdığı camiyle birlikte Aşkabat’ta on yedi adet cami ibadete açılmıştır. Bütün ülkedeki cami ve mescit sayısı 300’ü aşkındır. 50 civarında da Kur’an kursu vardır.

Evliyalara ve din adamlarına büyük değer veren Türkmenlerin sosyal hayatında İslam kültürü önemli bir yer tutar. Dini bayramların kutlanmasına çok önem veren Türkmenler özellikle bağımsızlık sonrasında, bayramları kitleler halinde ve büyük bir coşku ile kutlamaya başlamışlardır. Geleneksel Türkmen bayramlarının arasında Nevruz ve Kurban Bayramlarının ayrı bir yeri vardır. Kurban Bayramında kurbanlıklar kesilir, akraba ziyaretleri yapılır. Gençlerin bu bayramlarda kurulan salıncaklarda sallanarak günahlarının bağışlanacağına inanmamaları dikkat çekici geleneklerden biridir. Ramazan Bayramı 1996 yılından itibaren resmi olarak dini bayram kabul edilmiş ve ilk defa 1996 yılında resmi bayram olarak kutlanmıştır. Devletin müsamahakar tutumu karşısında oruç

tutanların sayısı da her geçen yıl artmaktadır. Ramazanda toplanan çocuklar ev ev dolaşarak: “Yukarda bir ay var. Ucu kızıl yay var. Peygamberin saçağında bize düşen pay var. Az verenin kızı olsun, çok verenin oğlu olsun. Kapınızda toy olsun. Amin.” gibi şiirler söylerler.

Sonuç olarak, Türkmenistan, tarihi geçmişi olan Müslüman bir bölgedir. Türkmenler kendi arzu ve istekleri doğrultusunda kitleler halinde İslam’a girmişlerdir. Onlar bu dine girdikten sonra, onu cihan şümül bir din haline getirmek için çok samimi bir gayret içinde olmuşlardır. Anadolu’nun İslamlaşmasında Orta Asya’dan gelen İslam bilginlerinin etkisi tarihi bir gerçektir. Bugün İç Avrupa’dan Uzak Doğuya kadar İslam’ın yayılmasında onların çabalarını, insaf sahibi herkes kabul etmektedir. İslam kültürünün yapı taşları denilebilecek âlimlerin çoğunluğu Türk dünyasından ve Türkler arasından çıkmıştır. Ancak günümüz insanı geçmişte yaşanan acılı olaylar dolayısıyla, atalarının mirasından mahrum kalmış ve bunun bedelini de çok ağır ödemişlerdir.

Türkmenler Müslüman olduktan sonra, onu en kutsal değer olarak kabul etmiş ve yaşamak için her türlü fedakarlığa katlanmışlardır. Hatta bu hassasiyeti o kadar ileri götürmüşlerdir ki, İslam’ın, pratik hayatta en disiplinli uygulama zeminini Türkmenler arasında bulduğu söylenilmektedir. Kur’an’a Hz. Peygamber ve onun sünnetine, genel olarak İslami değerlere saygı hep aynı anlayış içerisinde bu toplumlarda uygulanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU,
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 808-814

■ Dipnotlar:

[1] İbrahim KAFESOĞLU, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, Jean Deny Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1958. s. 151.

[2] Mehmet SARAY, Türkmen Tarihi, Nesin Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 13.

- [3] Mehmet KILIÇ, Dünyadaki Türkmenler, Özsan Matbaacılık, Bursa, 1997, s. 15.
- [4] Kaşgarlı MAHMUT, Divan-ı Lügati't-Türk, C I-III, (Çev. B. Atalay) Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 65.
- [5] Bkz. Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1998, s. 227.
- Faruk SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Ankara, 1972. s. 5.
- Zeki Velide TOGAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 144.
- Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, s. 555.
- [6] Oğuz YAYAN, Türkmenistan, Mavi Ofset Matbaacılık, Ankara, 1997, s. 18.
- [7] İbn'ül Esir, Kâmil (ter. A. Ağırakça), C. III., İstanbul, s. 132.
- [8] Yüksel SAYAN, Türkmenistan'daki Mimari Eserler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1999, s. 14.
- [9] Komisyon, Türkmen Edebiyatı Antolojisi, "Türkmenler ve Türkmenistan", Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 14.
- [10] Bkz. Mehmet Saray, Türkmenistan Tarihi; TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ank., 1995; Saadettin Kömeç, Tarihte ve Günümüzde Türkmenistan.
- [11] TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara, 1995, s. 11.
- [12] Varol BEKTAŞ, "Türkmenistan", Aksiyon Dergisi, Ankara, 20-26 Ocak 1996, s. 24.
- [13] Baymirza HAYİT, Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri, Sabah Gazetesi Kültür Yay. İstanbul, 1978, s. 319.
- [14] Alexendra BENNİGSEN, Sufi ve Komiser, Rusya'da İslami Tarikatlar (terc. Osman Türer), Ak çağ yayını Ankara, 1988, s. 37.
- [15] Türkmenistan S. S. R.'nin Konstitütisyası (Esas Kanun), Türkmenistan Neşriyat, Aşkabat, 1969, s. 279.
- [16] Türkmenistan S. S. R.'nin Konstitütisyası (Esas Kanun), Türkmenistan Neşriyat, Aşkabat, 1987, s. 73.
- [17] Türkmenistan S. S. R.'nin Yukarı Sovyet'inin

Vedomostları, no: 15-16, Aşkabat, 1990, s. 207.

[18] Türkmenistan S. S. R.'nin Yukarı Sovyet'inin Vedomostları, no: 9-10, Aşkabat, 1990, s. 48.

[19] Türkmenistan S. S. R.'nin Yukarı Sovyet'inin Vedomostları, no: 9-10, Aşkabat, 1990, s. 49.

[20] Türkmenistan S. S. R.'nin Yukarı Sovyet'inin Vedomostları, no: 9-10, Aşkabat, 1990, s. 49.

[21] Türkmenistan Mevzuatı, (1993, 1994, 1995), TİKA Yay. Ankara, 1995, s. 19.

[22] Türkmenistan Prezidenti'nin Aktlarının ve Türkmenistan'ın Hükümetinin Kararlarının Yığın dıőı, no: 9, Aşkabat, 1996, s. 207. Edebi makalalar